

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	9
1. Θάνος Βερέμης, Από την κατάκτηση στην ανεξαρτησία.	13
2. Βάσω Σειρηνίδου, Ο ελληνικός κόσμος στις παραμονές της Επανάστασης	33
3. Μαρία Δ. Ευθυμίου, Σερβική και Ελληνική Επανάσταση: Μια σύγκριση	61
4. Ελπίδα Κ. Βόγλη, Η Φιλική Εταιρεία και η ιστορία της	85
5. Δημήτρης Μαλέσης, Ο στρατιωτικός Αγώνας στην ξηρά, 1821-1824	109
6. Αναστάσιος Κ. Δημητρακόπουλος, Το επαναστατικό ναυτικό στον Αγώνα της Παλιγγενεσίας	141
7. Αντώνης Κλάψης, Το Ελληνικό Ζήτημα και η ευρωπαϊκή διπλωματία, 1821-1827	173
8. Παναγιώτα Παναρίτη, Ο φιλελληνισμός κατά τη διάρκεια του Αγώνα της ανεξαρτησίας	193
9. Νικόλαος Αθ. Μισολίδης, Οι εμφύλιοι πόλεμοι στον Αγώνα της ανεξαρτησίας των Ελλήνων, 1823-1825	225
10. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, Η εκστρατεία του Ιμπραήμ στην Ελλάδα, 1825-1828	253
11. Σπύρος Βλαχόπουλος, Τα Συντάγματα της Επανάστασης.	279

12. Χρήστος Χρηστίδης, <i>Το κυβερνητικό έργο του Ιωάννη Καποδίστρια, 1828-1831</i>	299
13. Μανόλης Κούμας, <i>Η εξωτερική πολιτική του Ιωάννη Καποδίστρια, 1828-1831</i>	327
14. Θανάσης Χρήστου, <i>Οι διπλωματικές διεργασίες για την οριστική διευθέτηση του Ελληνικού Ζητήματος, 1831-1832.</i>	359
15. Αννίτα Πρασσά, <i>Οι γυναίκες στην Ελληνική Επανάσταση</i>	385
16. Δημήτρης Παυλόπουλος, <i>Η Επανάσταση στις εικαστικές τέχνες</i>	415
Βιογραφικά σημειώματα των συγγραφέων	439

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Υπάρχουν δύο Ελλάδες οι οποίες ξεσηκώνονται το 1821. Από τη μια, η Ελλάδα του εσωτερικού, αποτελούμενη από κατακερματισμένες κοινότητες, οι οποίες δρουν μέσα στην απομόνωση ιεραρχικών πυραμίδων ενόπλων και προκρίτων. Και από την άλλη, η Ελλάδα της νεωτερικότητας του εξωτερικού, η οποία μαθητεύει στο γαλλικό επαναστατικό πρότυπο και στο ενιαίο έθνος-κράτος του Διαφωτισμού. Η δεύτερη Ελλάδα φτάνει στην πρώτη, της αγροτικής απομόνωσης, με τον «κατακτητή, ορθόδοξο, Βαλκάνιο έμπορο»¹ και με τους ιδεολόγους της Φιλικής Εταιρείας – με τους Φιλικούς να αναλαμβάνουν την πρωτοβουλία της προετοιμασίας και τελικά της κήρυξης της Επανάστασης.

Με την επιρροή των Ελλήνων του εξωτερικού, φορέων νεωτερικότητας σε μια προνεωτερική κοινωνία, πραγματοποιήθηκε η Επανάσταση του 1821. Πρωταγωνιστές ήταν Έλληνες που έως τότε βρίσκονταν στην υπηρεσία του Οθωμανού επικυρίαρχου: οι αρματολοί, ως χωροφύλακες του δύσβατου ηπειρωτικού χώρου, οι πρόκριτοι, ως μέρος του εισπρακτικού μηχανισμού των φόρων, και ο κλήρος, ως πνευματικός και πολιτικός εκπρόσωπος του γένους. Αν και χρονικά ακολούθησε τις σερβικές εξεγέρσεις του 1804 και του 1815, η Ελληνική Επανάσταση ήταν εκείνη που κατέληξε στην ίδρυση του πρώτου ανεξάρτητου χριστιανικού κράτους στη Βαλκανική Χερσόνησο.

Η Παλιγγενεσία των Ελλήνων υπήρξε παράλληλα και μια διαδικασία εκσυγχρονισμού. Το αίτημα της απελευθέρωσης από τον οθωμανικό ζυγό συμπληρωνόταν από εκείνο της δημιουργίας εθνικού κράτους, οργανωμένου πάνω σε δημοκρατικά πρότυπα, γεγονός που αποτυπώθηκε στα τρία Συντάγματα που ψηφίστηκαν κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Παράλληλα, η μετάβαση από την εντοπιότητα της εμπειρικής ταυτότητας στην πλατύτερη

1. Traian Stoianovich, «Ο κατακτητής, ορθόδοξος, Βαλκάνιος έμπορος», στο: Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών, 15ος-19ος αιώνας*, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σσ. 294-295.

αντίληψη της πατρίδας των ομόδοξων οδήγησε στην εμπέδωση της εθνικής συνείδησης όσων αγωνίζονταν για τον κοινό σκοπό της αποτίναξης του οθωμανικού ζυγού. Στο διεθνές πεδίο, ο Αγώνας προκάλεσε τη συγκίνηση σημαντικής μερίδας της κοινής γνώμης (συμπεριλαμβανομένων και επιφανών προσωπικοτήτων των τεχνών), με αποτέλεσμα τη δημιουργία και τη διάγκωση, ιδίως στα πρώτα στάδια της Επανάστασης, του φιλελληνικού ρεύματος στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ.

Η διεύρυνση των συνειδήσεων αποτέλεσε την κορωνίδα του νεωτερικού χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης. Το έθνος-κράτος που γεννήθηκε από την Επανάσταση βρήκε τον μεγάλο απολογητή του στο έργο του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου.² Ο Παπαρρηγόπουλος δεν αρκέστηκε στην απλή καταγραφή των γεγονότων της Επανάστασης, αλλά αναγνώρισε την ενότητα των πολιτισμικών στοιχείων της ελληνικής ταυτότητας μέσα στον χρόνο. Έγινε έτσι ο κύριος διαμορφωτής της νεοελληνικής ταυτότητας και ο εγγυητής της συνεκτικότητάς της. Αρβανίτες, Βλάχοι, Βαλκάνιοι από κάθε προσέλευση συγκλίνουν στο ελληνικό έθνος αφού προσφέρουν το αίμα τους στην υπόθεση της ελευθερίας που διακήρυξαν ο Ρήγας και ο Κοραής. Ετερογενή στοιχεία με κοινό παρονομαστή, εξασφαλίζουν τη συνέχεια μέσα στον χρόνο αλλά και στον χώρο της Ιστορίας. Η απάντηση του Παπαρρηγόπουλου στον Jakob Philipp Fallmerayer ότι το έθνος καθορίζεται από πολιτισμικούς και όχι βιολογικούς παράγοντες αποκρυστάλλωσε τον χαρακτήρα του ελληνικού εθνικισμού στην αντίληψη ότι Έλληνες είναι «οι της ημετέρας παιδείας μετέχοντες».

Όλα αυτά, βέβαια, κάθε άλλο παρά αναιρούν το γεγονός ότι σχεδόν από την πρώτη στιγμή στους κόλπους των επαναστατών εμφανίστηκαν διαμάχες, οι οποίες προέκυπταν από τη διαφοροποίηση των συμφερόντων επιμέρους ομάδων. Στην Α' Εθνοσυνέλευση, που έλαβε χώρα στην Επίδαυρο (Δεκέμβριος 1821-Ιανουάριος 1822), η σύγκρουση πολιτικών και στρατιωτικών κατέληξε υπέρ των πρώτων, αφού με τους Πελοποννήσιους προκρίτους συντάχθηκαν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο Θεόδωρος Νέγρης και ο Γεώργιος Κουντουριώτης. Στη Β' Εθνοσυνέλευση, η οποία πραγματοποιήθηκε στο Άστρος (Δεκέμβριος 1822), τα δύο στρατόπεδα εμφανίστηκαν χωριστά. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο οποίος είχε στο μεταξύ αντικαταστήσει τον Δημήτριο Ύψηλάντη ως αρχηγός των στρατιωτικών, αντλούσε αίγλη από τις μεγάλες του επιτυχίες κατά του Δράμαλη, αλλά και χάρη στα πελατειακά του δίκτυα, τα οποία τρο-

2. Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Α. Κωνσταντινίδης, Αθήνα 1887, τ. 1-5.

φοδοτούσε με τη λεία του πολέμου και τους φόρους που συγκέντρωνε από τις απελευθερωμένες περιοχές της Πελοποννήσου.

Οι μεγάλες φατρίες του Αγώνα έγιναν πεδίο σύγκλισης για πλειάδα οικογενειοκεντρικών σχηματισμών συγγενών, πελατών, φίλων κ.ο.κ. Από αυτές, η πιο προνεωτερική υπήρξε η φατρία του Κολοκοτρώνη και η πιο προοδευτική εκείνη του Μαυροκορδάτου. Η ανάγκη των επαναστατημένων Ελλήνων να επικοινωνούν με τον έξω κόσμο, να εξασφαλίζουν δάνεια, συμμάχους, ακόμα και ικανούς πολιτικούς ηγέτες, κατέστησε τον Μαυροκορδάτο ισχυρό πρότυπο διαχείρισης της εξουσίας στο υπό διαμόρφωση ελληνικό κράτος. Ο Φαναριώτης πολιτικός, αρχικά χωρίς να διαθέτει τοπική βάση εξουσίας, εγκαταστάθηκε από το 1822 στο Μεσολόγγι και διαδραμάτισε ρόλο στις εσωτερικές διαμάχες των οπλαρχηγών της Ρούμελης. Έμαθε έτσι να διαχειρίζεται τον κατακερματισμένο κόσμο των ενόπλων και τη λειτουργία των πελατειακών δικτύων, τα οποία περιλάμβαναν εκπροσώπους όλων των κοινωνικών τάξεων.

Μάταια ο Γιάννης Κορδάτος αναζητούσε τον ταξικό χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης.³ Συνασπισμένοι σε αντίπαλες ομάδες προκρίτων, αρματολών, αγροτών και ακτημόνων, οι Έλληνες ανάλωσαν μεγάλο μέρος του Αγώνα σε μεταξύ τους έριδες με σύνθητες κριτήριο την εντοπιότητα: Ρουμελιώτες και νησιώτες εναντίον Πελοποννησίων. Αυτές οι αντιπαλότητες κορυφώθηκαν στους εμφύλιους πολέμους που έλαβαν χώρα μεσούσης της Επανάστασης, εξαντλώντας σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δυναμική της. Εξασθενημένοι από τις εμφύλιες συγκρούσεις, οι επαναστάτες δεν μπόρεσαν να αντισταθούν αποτελεσματικά στην εκστρατεία του Ιμπραήμ, η οποία λίγο έλειψε να κατασβήσει εντελώς την επαναστατική φλόγα. Η αποφασιστική παρέμβαση τριών Μεγάλων Δυνάμεων, της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, ήταν τελικά εκείνη που διέσωσε την Επανάσταση και δρομολόγησε την ελληνική ανεξαρτησία. Στο ίδιο διάστημα, η ανάθεση της διακυβέρνησης της ελληνικής πολιτείας στον Ιωάννη Καποδίστρια σηματοδότησε όχι μόνο την ενεργότερη και αποτελεσματικότερη ελληνική δραστηριοποίηση στη διπλωματική κονίστρα, αλλά εξίσου την απαρχή της πρώτης συγκροτημένης προσπάθειας δημιουργίας συγκεντρωτικού κράτους – έστω κι αν αυτή παρέμεινε ημιτελής λόγω της δολοφονίας του Καποδίστρια στις 27 Σεπτεμβρίου/9 Οκτωβρίου 1831.⁴

3. Γιάννης Κορδάτος, *Ο κοινωνικός χαρακτήρας της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Επικαιρότητα, Αθήνα 2005.

4. Μία επισημάνση είναι αναγκαία σε αυτό το σημείο. Στα κείμενα που ακολουθούν, όπου υπάρχει αναγραφή μόνο μιας ημερομηνίας, τότε κατά τεκμήριο αυτή

Τα άρθρα που συναπαρτίζουν αυτόν τον συλλογικό τόμο πραγματεύονται πολλά από τα προαναφερθέντα ζητήματα, αλλά και αρκετά άλλα. Κάθε κεφάλαιο μπορεί να διαβαστεί χωριστά. Ωστόσο, δίχως να χάνει την αυτονομία του, ταυτόχρονα αποτελεί μέρος του ευρύτερου συνόλου του τόμου. Ο στόχος ήταν η συγκέντρωση ενός σώματος μελετημάτων, το οποίο να δίνει στον αναγνώστη, με τρόπο ευσύνοπτο, αλλά διεισδυτικό, το πανόραμα των εξελίξεων που σχετίζονται με την Ελληνική Επανάσταση, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα πτυχές που επιτρέπουν τη διεύρυνση του ορίζοντα της ανάλυσης. Η συμμετοχή στο εγχείρημα διακεκριμένων πανεπιστημιακών καθηγητών και έγκριτων ιστορικών ερευνητών υπηρετεί ακριβώς αυτή τη στοχοθεσία. Εξάλλου, η συμπλήρωση δύο αιώνων από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης ενισχύει ακόμα περισσότερο την ανάγκη βαθύτερης μελέτης και κριτικής εξέτασης των γεγονότων που συνδέθηκαν με την εθνεγερσία και την πορεία προς την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Δεν είναι κάτι που απλώς που προκύπτει από τον επετειακό χαρακτήρα του 2021, αλλά που επιβάλλεται για την κατανόηση των θεμελίων της σύγχρονης Ελλάδας.

Οι επιμελητές του τόμου
Θάνος Βερέμης και Αντώνης Κλάφης

αναφέρεται στο παλαιό (ιουλιανό) ημερολόγιο όταν πρόκειται για εσωτερικές ελληνικές εξελίξεις και στο νέο (γρηγοριανό) όταν πρόκειται για γεγονότα διεθνούς ενδιαφέροντος. Όπου κρίθηκε σκόπιμο από τους συγγραφείς, παρατίθενται και οι δύο ημερομηνίες (στο παλιό και στο νέο ημερολόγιο, πάντα με αυτή τη σειρά), οι οποίες, την εποχή της Ελληνικής Επανάστασης διαφέρουν κατά 12 ημέρες (με το παλιό ημερολόγιο να υπολείπεται του νέου).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ

ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ

Α. ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Από την πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Οθωμανούς αρχίζουν κιόλας τα σχέδια δυτικής σταυροφορίας για την απελευθέρωση των κατακτημένων εδαφών. Εμπόδια, ωστόσο, στάθηκαν η αντίθεση «ενωτικών και ανθενωτικών» και το ενδεχόμενο αλλαγής φρουράς των αλλόπιστων κατακτητών με τους καθολικούς δυτικούς. Η σκιά της Δ΄ Σταυροφορίας πάγωνε τον ζήλο των εξεγερμένων. Οι προκαθήμενοι της Αγίας Έδρας στη Ρώμη θυμούνταν κατά καιρούς την πιθανότητα μιας ευρωπαϊκής σταυροφορίας, ώσπου αυτό έγινε αστείο που διακωμωδούσε ο ίδιος ο Έρασμος στο *Μωρίας Εγκώμιον*. Εκτός από το ενδιαφέρον της Βενετίας για την Ανατολική Μεσόγειο, η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Καρόλου Ε΄ εκδήλωνε τάσεις επανακατάκτησης και πάθος εναντίον των Τούρκων.¹

Από τους πρώτους Έλληνες απόστολους της δυτικής σταυροφορίας ήταν

© Bridgeman Images

Προσωπογραφία του Κάρολου Ε΄, αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από το 1519, φιλοτεχνημένη από τον Tiziano, Παλαιά Πινακοθήκη, Μόναχο.

1. *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ. 10, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974, σσ. 246-351.

Jacob von Sandrart, Χάρτης της χερσονήσου της Μάνης (1686),
Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη (travelogues.gr).

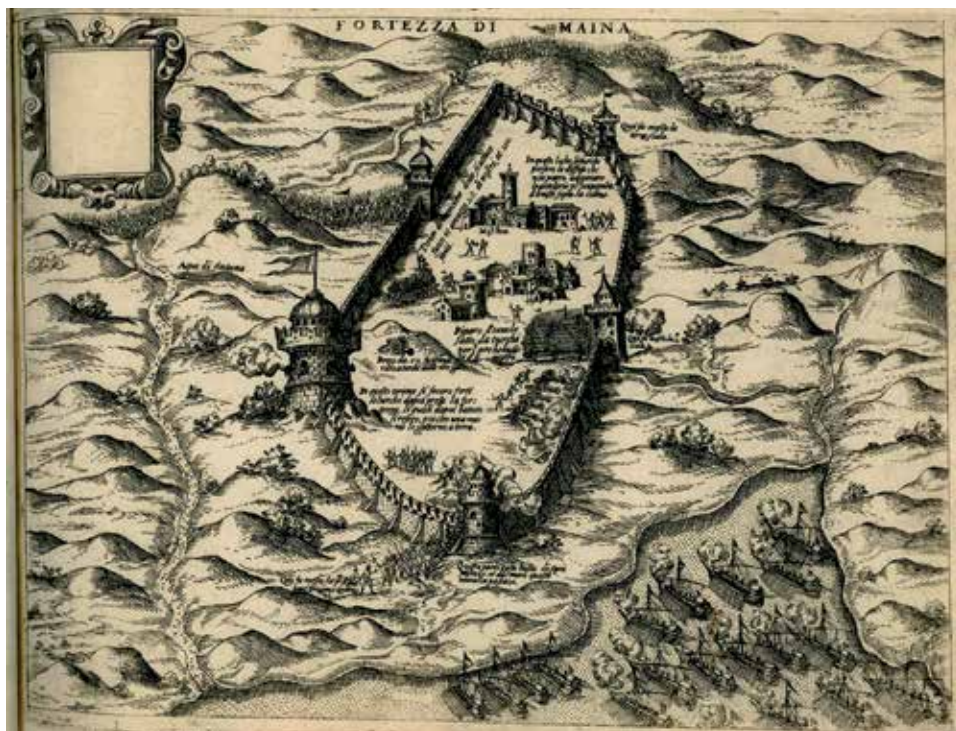
Στην περιοχή ξέσπασαν ταραχές την περίοδο 1479-1481,
με πρωτεργάτη τον Κροκόδειλο Κλαδά.

ο καρδινάλιος Ισίδωρος (1463), άλλοτε ορθόδοξος μητροπολίτης Κιέβου, ο οποίος πέρασε στην ενωτική παράταξη. Έζησε ο ίδιος την Άλωση της Πόλης και κατέφυγε στην Κρήτη, από όπου δεν έπαψε να αλληλογραφεί με τους Ιταλούς ανώτατους κληρικούς για κοινή απελευθερωτική επιχείρηση. Ανάλογη προσπάθεια κατέβαλε και ο περίφημος καρδινάλιος Βησσαρίων (1403-1472), άλλοτε μητροπολίτης Νικαίας και μετέπειτα καθολικός ιεράρχης.

Οι δυτικοί ηγεμόνες, βέβαια, ήταν απασχολημένοι. Οι Βρετανοί με τον εμφύλιο Πόλεμο των Δύο Ρόδων (1455-1485), η Γαλλία επούλωνε τις πληγές του Εκατονταετούς Πολέμου (1337-1453), η Ισπανία ολοκλήρωνε την επανάκτηση της Ιβηρικής Χερσονήσου από τους Άραβες και η Ιταλία σπαρασσόταν από τις έριδες ανάμεσα στις πόλεις-κράτη της.²

Από το φθινόπωρο του 1479 έως την άνοιξη του 1481 ξέσπασαν ταραχές με προσπάθεια του μισθοφόρου των Ιταλών, Κροκόδειλου Κλαδά, στον βραχίονα

2. Στο ίδιο.

Giovanni Francesco Camocio, *Το φρούριο του Πόρτο Κάγιο ενώ πολιορκείται από τους Μανιάτες και τον ενετικό στρατό και στόλο το 1570* (1574), Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη (travelogues.gr).

της Μάνης. Η εκχώρηση της Μάνης στους Οθωμανούς στέρησε την οικογένεια Κλαδά από τα πατρογονικά της τιμάρια. Οι προσπάθειες των Βενετών ήταν να τους αποζημιώσουν με κτήματα στην Κορώνη και με την απονομή του τίτλου του ιππότη του Αγίου Μάρκου στον Κροκόδειλο Κλαδά. Όμως η αντίστασή του και των ανδρών του στη μεταβίβαση της Μέσα Μάνης στους Τούρκους ακύρωσε την προσφορά των Βενετών στον μισθοφόρο τους (Στραντιώτη). Έτσι, ο Κροκόδειλος βρέθηκε αντιμέτωπος και με τους Τούρκους διεκδικητές και με τους Βενετούς που είχαν συνάψει συμφωνία μαζί τους. Απομονωμένος, ο Κλαδάς σώθηκε από πλοία της Νεάπολης και μεταφέρθηκε στην Ιταλία. Έκτοτε θα δράσει ως μισθοφόρος της Νεάπολης, κυρίως στην Ήπειρο, και ιδιαίτερα στην επαναστατημένη Χιμάρα. Παρά τις πολεμικές επιτυχίες του Κλαδά κατά των Τουρκαλβανών, οι δυνάμεις του Βαγιαζήτ το 1492 ξεκαθάρισαν τις τελευταίες εστίες αντίστασης των χριστιανών. Πολλοί φυγάδες κατέφυγαν στο Βασίλειο της Νεάπολης.

Όταν οι Βενετοί άλλαξαν στάση έναντι των Οθωμανών, οι Μανιάτες ξεσηκώθηκαν και πάλι το 1570. Πρωταγωνιστές υπήρξαν ο Μανώλης Μορμώλης, ο Πέτρος Πάντζας και ο Χριστόφορος Κοντοκάλης. Οι Βενετοί ήρθαν σε συνεννόηση με τον Οικουμενικό Πατριάρχη Μητροφάνη Γ' (1565-1572) για να ξεσηκώσει το ορθόδοξο ποίμνιό του, ιδιαίτερα αυτό της Πελοποννήσου. Παρά τη θετική ανταπόκριση του αρχιερέα, οι Βενετοί εγκατέλειψαν το πεδίο. Από τους Έλληνες που κινήθηκαν έγιναν γνωστοί ο μητροπολίτης Μονεμβασίας Μακάριος Μελισσουργός, ο μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός Α' και πολλοί άλλοι ιεράρχες, Γρεβενών, Αχρίδας, Θεσσαλονίκης κ.λπ.

Οι εξεγέρσεις των Μανιατών ανάγκασαν τους Οθωμανούς το 1569 να κατασκευάσουν το κάστρο στο Πόρτο Κάγιο. Το 1570, οι Μανιάτες εξουδετέρωσαν το κάστρο αυτό και έως το 1572 οργάνωσαν επαναστάσεις σε Μεσσηνία, Λακωνία, Αχαΐα και στην Παρνασσίδα ακόμα. Οι ηγέτες της εξέγερσης φιλοδοξούσαν να ενώσουν τις επιχειρήσεις των Βενετών και των Ισπανών με τις δυνάμεις των εντοπίων της Μάνης. Οι Τούρκοι κατέστειλαν όλες τις εξεγέρσεις στην περίμετρο της Πελοποννήσου έως το 1571.³

Β. ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Η πολιτική ιστορία της Τουρκοκρατίας σημαδεύεται από τους σταθμούς των οθωμανικών κατακτήσεων. Η Κύπρος υπήρξε κτήση των Βενετών που οι Τούρκοι άρπαξαν μέσα από τα χέρια τους. Το 1191, την είχε καταλάβει ο Ριχάρδος Γ' ο Λεοντόκαρδος στον δρόμο του για την Γ' Σταυροφορία. Έναν χρόνο αργότερα, προσέφερε την Κύπρο στον Γκι ντε Λουζινιάν, πρώτο βασιλέα της Ιερουσαλήμ. Το 1489, η Βενετσιάνα χήρα του τελευταίου Λουζινιάν παρέδωσε την Κύπρο στους Ενετούς. Όταν οι Οθωμανοί απείλησαν την Κύπρο με κατάκτηση, οι ενωμένοι στόλοι των Ισπανών, των Βενετών και του πάπα προσπάθησαν ματαιώς να φθάσουν εγκαίρως στο νησί. Το 1571, έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Η Λευκωσία υπέκυψε πρώτη και η Αμμόχωστος, μετά από έναν χρόνο αγώνα των πολιορκημένων, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους.

Η πτώση της Κύπρου ανησύχησε τους ηγέτες της αποτυχημένης εκστρατείας και τους ανάγκασε να συμπήξουν «Ιερά Συμμαχία». Με τις ευλογίες του πάπα Πίου προστέθηκαν στους τρεις και οι Ιππότες της Μάλτας, καθώς και πολλές ιταλικές πόλεις. Ο στόλος της συμμαχίας αποτελείτο από 200 γαλέρες, μικρές και μεγάλες, 100 άλλα πλοία και 50.000 δυνάμεις πεζικού.

3. Στο ίδιο.

Giuseppe Rosaccio, Άποψη της Αμμοχώστου κατά την προετοιμασία της πόλης ενάντια στην επίθεση των Οθωμανών το 1570 (1598), Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη (travelogues.gr).

Γ. ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

Η Ναύπακτος ήταν, πριν την καταλάβουν οι Οθωμανοί, οχυρωμένη πόλη των Ενετών στον Κορινθιακό. Από εκεί εκκίνησε το μεγάλο τμήμα του τουρκικού στόλου τον Οκτώβριο του 1571 για τη σύγκρουση με τους δυτικούς συμμάχους στα ανοικτά του πελάγους. Ο επικεφαλής του οθωμανικού στόλου Μουεζζίν Ζάντε Αλής είχε πάρει μαζί του φυλακτό ένα δόντι του προφήτη Μωάμεθ.

Οι Οθωμανοί παρέταξαν 250 πλοία με 50.000 άνδρες. Ο ενωμένος χριστιανικός στόλος διέθετε ανάλογες δυνάμεις υπό το εξώγαμο τέκνο του Καρόλου Ε΄, Δον Χουάν της Αυστρίας (24 ετών μόνο). Οι χριστιανοί (Ισπανοί, Ενετοί, Γενουάτες, Σικελοί και Ιππότες της Μάλτας) διέθεταν έξι τεράστιες γαλέρες-γαλεάσσες με μεγάλη δύναμη πυρός, υπό τον ναύαρχο Sebastiano Venier.

Η σύγκρουση ήταν φοβερή. Οι γαλεάσσες διέσπασαν τις γραμμές των Οθωμανών και ο Αλή πασάς αποκεφαλίστηκε από τους Ενετούς στο κατάρωμα του πλοίου του. Έχασαν τη ζωή τους 20.000 Οθωμανοί και 8.000 χριστιανοί. Από τα 250 οθωμανικά σκάφη, βυθίστηκαν τα 200, ενώ οι χριστιανοί

Ignazio Danti, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου* (περ. 1580),
Πινακοθήκη Χαρτών, Βατικανό.

έχασαν 50. Ο Βρετανός ιστορικός George Finlay έγραψε ότι 25.000 Έλληνες βρέθηκαν στο πλευρό των νικητών.⁴

Δ. ΑΛΛΕΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ

Η χριστιανική επιτυχία στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου προκάλεσε ενθουσιασμό και εξεγέρσεις σε πολλές ελληνικές πόλεις. Κάτοικοι και από τις δύο ακτές του Κορινθιακού επιτέθηκαν κατά των τουρκικών πλοίων που ξέφυγαν από τη ναυμαχία. Στα νησιά του Αιγαίου σημειώθηκαν επιδρομές από πλοία

4. Jan Morris, *The Venetian Empire*, Penguin Books, Λονδίνο 1990, σσ. 123-129.

που εκκινούσαν από την Κρήτη. Τα τουρκικά αντίποινα ήταν πάντοτε σκληρά.

Επικεφαλής των δυτικών δυνάμεων που εξωθούσαν τους Έλληνες σε επαναστάσεις υπήρξε ο περίφημος νικητής της Ναυπάκτου, ο Δον Χουάν της Αυστρίας. Ωστόσο, οι προσπάθειές του στην Πελοπόννησο δεν στέφθηκαν με επιτυχία. Πολλοί επαναστάτες από τη Μάνη και τη Μεθώνη επιβίβαστηκαν στα συμμαχικά πλοία και έφυγαν για την Ιταλία.

Οι συνωμοτικές κινήσεις του μητροπολίτη Τυρνάβου Διονυσίου Ράλλη Παλαιολόγου άρχισαν το 1595. Ακολούθησε τον ηγεμόνα της Βλαχίας Μιχαήλ τον Γενναίο στις στρατιωτικές του επιτυχίες εναντίον των Τούρκων και κατά την περίοδο 1599-1601 αναδείχθηκε σύμβουλός του. Τη διετία 1618-1619 είχε σχέση με την επαναστατική κίνηση του δούκα του Νεβέρ.

Όμως σημαντικότερες εξεγέρσεις ήταν εκείνες του μητροπολίτη Λαρίσης-Τρίκκης Διονυσίου Β', επονομαζόμενου «Φιλοσόφου» ή «Σκυλοσόφου». Η πρώτη έγινε στη Θεσσαλία το 1600 και η δεύτερη στην Ήπειρο το 1611. Επί της πατριαρχίας του μεγάλου Ιερεμία Β' (του Τρανού), ο Διονύσιος αναφέρεται ως πρωτοσύγκελος του Γαλατά και μετά ως έξαρχος με αποστολή στις εκκλησίες Θεσσαλίας, Ηπείρου και Πελοποννήσου.

Οι επαφές του με τη Βενετία και τους Ισπανούς, αλλά και με τους Γερμανούς και τον πάπα, σκοπό είχαν να εξασφαλίσουν βοήθεια για τον ξεσηκωμό των Ελλήνων. Η πρώτη απόπειρά του απέτυχε και το Πατριαρχείο τον αποσχημάτισε, με την αιτιολογία «ὅτι ἀλογίστως ἀποστασίαν μελετήσας κατὰ τῆς βασιλείας τοῦ πολυχρονίου Μεχμέτ...». Έτσι, κατέφυγε στην Ιταλία, όπου αγωνίστηκε για τους ίδιους σκοπούς. Τον Φεβρουάριο του 1603 συνα-

Δον Χουάν της Αυστρίας, χαρακτικό (1727), Βιβλιοθήκη Ανακτόρου της Ειρήνης, Χάγη.

Ο νικητής της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου βρισκόταν στην πρώτη γραμμή των δυτικών δυνάμεων που εξωθούσαν τους Έλληνες σε εξεγέρσεις.

Προτομή του Διονυσίου Σκυλοσόφου στα Ιωάννινα.

ντήθηκε με τον πάπα, στον οποίο έκανε ομολογία πίστεως ώστε να εξασφαλίσει συστάσεις για τους Ισπανούς. Το καλοκαίρι του 1603, ο Διονύσιος έφτασε στο Βαγιαδολίδ και μετά στο Μπούργος. Εκεί διατυπώθηκαν από άλλους Έλληνες κατηγορίες εις βάρος του ώστε να αποτύχει η αποστολή του. Επέστρεψε το 1609 στην Ήπειρο και το 1611 κατάφερε να προκαλέσει ταραχές σε όλη τη Θεσπρωτία. Το κίνημα του Διονυσίου το κατέστειλαν οι Οθωμανοί, οι οποίοι προέβησαν σε φοβερές αγριότητες. Τον ίδιο τον συνέλαβαν και τον έγδαραν ζωντανό.⁵

Οι Μανιάτες επανέρχονται το 1612 με νέες εξεγέρσεις. Ο επίσκοπος Μάνης Νεόφυτος απευθύνθηκε στον Φίλιππο Γ', «ρήγα Σπάνιας καί πάσης Ίντιας, παλαιᾶς καί νέας», και τον εξόρισε να ελευθερώσει τη Μάνη από την τουρκική τυραννία. Οι εκκλήσεις του Νεόφυτου βρήκαν ανταπόκριση από τον Κάρολο Γκοντζάγκα, δούκα του Νεβέρ, του Ρέθελ, της Μάντουας κ.λπ. (1580-1637), απόγονο από τη μητέρα του των Παλαιολόγων. Πρόκειται ίσως για τη σοβαρότερη προσπάθεια σταυροφορίας που κράτησε πολλά χρόνια, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Ο Τριακονταετής Πόλεμος (1618-1648) καταδίκασε τα σχέδια του δούκα του Νεβέρ σε μαρασμό.⁶

Ε. ΚΡΗΤΗ

Η οθωμανική αργοπορία στην κατάληψη της Κρήτης οφειλόταν στους περισπασμούς που προκαλούσαν οι Αψβούργοι δυτικά και οι Σαφαβίδες Πέρσες ανατολικά. Με τους τελευταίους έγινε ειρήνη το 1639 και με τους Αψβούργους το 1644. Έναν χρόνο αργότερα, τα Χανιά έγιναν τουρκικά και μόλις το 1669 το Ηράκλειο έπεσε στα χέρια των Οθωμανών, μετά την πιο μακροχρόνια πολιορκία που γνώρισε η Μεσόγειος. Οι διαπραγματεύσεις επέτρεψαν στους Ενετούς να κρατήσουν τμήματα της Κρήτης, ενώ η μεταφορά του χριστιανικού πληθυσμού σε άλλες ενετικές κτήσεις έγινε με τάξη.⁷

Οι πόλεμοι μεταξύ χριστιανών καθολικών και Οθωμανών είχαν ένα θετικό αποτέλεσμα για τους Έλληνες, που απέκτησαν μια αδιατάρακτη ενότητα στον νησιωτικό χώρο του Αιγαίου και του Ιονίου. Οι Βενετοί και οι Γενουάτες διώχθηκαν αφήνοντας πίσω μόνο μερικές καθολικές κοινότητες. Η τελευταία επιχείρηση των Βενετών στον ελληνικό χώρο ήταν η εκστρατεία

5. *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ. 10, σσ. 324-328.

6. Στο ίδιο, σσ. 329-333.

7. Στο ίδιο, σσ. 334-350.

Roger Palmer, Χάρτης της κεντρικής Κρήτης (1669),
Ελληνική Βιβλιοθήκη - Κοινοφελές Ίδρυμα Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης (travelogues.gr).

Το χαρακτηριστικό απεικονίζει επίσης τη ναυμαχία της 8ης Μαρτίου 1668 ανάμεσα στον οθωμανικό και στον ενετικό στόλο έξω από τον Χάνδακα. Κάτω δεξιά, ο Francesco Morosini πατά πάνω σε αιχμαλώτους Οθωμανούς αξιωματικούς.

Francesco Fanelli, *Ο βομβαρδισμός της Ακρόπολης της Αθήνας από τους Ενετούς τον Σεπτέμβριο του 1687*. Σχέδιο του λοχαγού Giacomo Verneda (1695), Ελληνική Βιβλιοθήκη - Κοινωφελές Ίδρυμα Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης (travelogues.gr).

του Francesco Morosini, που κατέκτησε για λίγο την Πελοπόννησο και υπήρξε αιτία για τον βομβαρδισμό του Παρθενώνα το 1687.⁸

ΣΤ. Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΩΝ ΑΠΩΛΕΙΩΝ: ΡΩΣΙΑ

Μετά από δύο αιώνες επιτυχιών του οθωμανικού στρατού, οι Τούρκοι απέτυχαν για δεύτερη φορά να κυριεύσουν τη Βιέννη, το 1683. Η ήττα αυτή είχε πολύ μεγαλύτερες συνέπειες από την αποτυχία του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς το 1529. Η Συνθήκη του Καρλόβιτς το 1699 εγκαινίασε περίοδο υποχώρησης των Οθωμανών από την Ευρώπη. Οι Αψβούργοι κατέλαβαν στην Ουγγαρία και άλλα χαμένα από τους Τούρκους εδάφη τους.⁹

8. Στο ίδιο, σσ. 342-348.

9. Στο ίδιο, σ. 293.

Η άνοδος της ρωσικής δύναμης κόστισε ακόμη πιο πολύ στους Οθωμανούς. Η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1774 υπήρξε σταθμός στη ρωσική παρουσία σε τουρκικά εδάφη. Η Μεγάλη Αικατερίνη θεώρησε τη συνθήκη θρίαμβο σε τρεις τομείς: τον εδαφικό, τον εμπορικό και τον στρατηγικό γενικότερα. Η κτήση της Αζοφικής προσέδωσε στους Ρώσους επιρροή στη Μαύρη Θάλασσα. Τους εξασφάλισε ακόμα πρόσβαση στην Κριμαία και έλεγχο του Χανάτου των Τατάρων. Το 1783, οι Ρώσοι απέκτησαν κυριαρχία της Χερσονήσου, το 1795 ίδρυσαν την Οδησό και το 1812 κατέλαβαν τη ρουμανική Βεσσαραβία.¹⁰

© Bridgeman Images

Fyodor Rokotov, Μεγάλη Αικατερίνη (1763), Πινακοθήκη Τρετιακόφ, Μόσχα.

Η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή υπήρξε για τη Ρωσία αυτοκράτειρα ένας εδαφικός, εμπορικός και στρατηγικός θρίαμβος.

Ιρανικές εισβολές σε εδάφη της Γεωργίας ανάγκασαν το χριστιανικό εκείνο βασίλειο να καταφύγει στη Ρωσία για βοήθεια. Ο τσάρος απάντησε το 1801 με προσάρτηση της Γεωργίας και λίγες δεκαετίες αργότερα της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν. Το 1828, οι Ρώσοι κήρυξαν τον πόλεμο στους Οθωμανούς για να υποστηρίξουν την υπόθεση της Ελληνικής Επανάστασης. Το 1829 κατέλαβαν την Αδριανούπολη και το 1830 υπογράφηκε η ομώνυμη συνθήκη.¹¹ Η περιδίνηση των ρωσοτουρκικών σχέσεων από την κοινή αποπομπή των Γάλλων από τα Επτάνησα έως τη Συνθήκη της Αδριανούπολης χαρακτηρίζει έναν αιώνα γεμάτο εκπλήξεις και ανατροπές.

Ζ. ΞΕΝΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ

Οι πρώτοι ξένοι στην Ελλάδα ήταν διπλωμάτες με εμπορικές αποστολές. Ακολούθησαν διανοούμενοι αρχαιολάτρες και βοτανολόγοι. Όταν η Ευρώ-

10. *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ. 11, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σσ. 85-96.

11. Douglas Dakin, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία, 1821-1833*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1983, σσ. 343-345.

πη ανακάλυψε πάλι την αρχαιότητα, τα ελληνικά μνημεία έγιναν αντικείμενα έντονου ενδιαφέροντος. Κάποιοι Γερμανοί δεν ήρθαν ποτέ οι ίδιοι στην Ελλάδα, όπως ο Johann Winckelmann, διάσημος για τα έργα του σχετικά με την αρχαία ελληνική τέχνη, ο οποίος βασίστηκε σε παρατηρήσεις φοιτητών του. Σταδιακά, η μελέτη της αρχαιότητας έφερε την αγάπη για τους σύγχρονους Έλληνες και τη μέριμνα για την ελευθερία τους από έναν αλλόπιστο ζυγό.

Ο Γάλλος φυσιολόγος Pierre Belon εξέδωσε τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις το 1553. Μαζί με τους ζωικούς και φυτικούς οργανισμούς, περιέγραψε και την αμάθεια των Νεοελλήνων, ιδιαίτερα των μοναχών της εποχής. Πενήντα χρόνια μετά τον Belon επισκέφθηκε την Ελλάδα ένας ακόμα υβριστής των Ελλήνων, ο Σκωτσέζος William Lithgow. Ευτυχώς ο Lithgow δεν περιορίστηκε στους Έλληνες, αλλά κατηγορήσε κάθε άλλη εθνότητα ή θρησκευτική κοινότητα.

Ένας άλλος Γάλλος, ο Joachim Bocher, ο οποίος ανακάλυψε τον Ναό του Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσσειες, δολοφονήθηκε το 1670 για να του κλέψουν τα ασημένια κουμπιά από το σακάκι του.

Ένας ακόμα Γάλλος, ο γιατρός Jacob Spon, και ο Άγγλος George Wheler γνωρίστηκαν στη Ρώμη και ταξίδεψαν μαζί στην Ελλάδα το 1676. Μέσα σε λίγους μήνες συγκέντρωσαν υλικό για δύο απομνημονεύματα με ταξιδιωτικές πληροφορίες για την οθωμανική Ελλάδα. Ο Spon, μάλιστα, προσφέρει πληροφορίες για τον Παρθενώνα πριν από την καταστροφή του Morosini. Το βιβλίο του εκδόθηκε το 1678 και εκείνο του Wheler το 1682.

Ο Βρετανός πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο 1621-1628 Sir Thomas Roe εργαζόταν ως συλλέκτης αρχαιοτήτων για δύο παραγγελιοδόχους, τον δούκα του Μπάκιγχαμ και τον κόμη του Άρουντελ. Τα λεγόμενα «Μάρμαρα του Άρουντελ» περιλάμβαναν τμήμα μιας στήλης όπου είχαν καταγραφεί αρχαία πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα από 1580 π.Χ. έως το 355 π.Χ. Τη στήλη δώρισε στο Ασμόλαιο Μουσείο της Οξφόρδης. Το 1897, η στήλη συμπληρώθηκε με δεύτερο τμήμα.

Ο Βρετανός συλλέκτης Keneth Digby διακρίθηκε για την καταστροφική

Πρόβατο με ελικοτά κέρατα
από την Κρήτη. Χαρακτικό του
Γάλλου φυσιολόγου Pierre Belon (1554),
Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αικατερίνης
Λασκαρίδη (travelogues.gr).

Jacob Spon, *O Jacob Spon και ο George Wheeler στα ερείπια της αρχαίας Αθήνας* (1689), Γεννάδειος Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (travelogues.gr).

του μανία εις βάρος των αρχαιοτήτων που συγκέντρωνε για λογαριασμό πάλι του δούκα του Μπάκιγχαμ το 1627. Ο αβάς Fourmont ξεπέρασε και τους χειρότερους του είδους σε καταστροφές αρχαίων επιγραφών, ώστε να μη γίνονται αντιληπτές οι δικές του παραχαράξεις. Οι πρώτοι αυτοί αρχαιοκάπηλοι προκάλεσαν ανεπανόρθωτες ζημιές στα αρχαία μνημεία.

Ο Richard Chandler, απόφοιτος της Οξφόρδης, υπήρξε καλύτερος επαγγελματίας από τους προκατόχους του στον κλάδο της αρχαιολογίας. Οι πληροφορίες που άφησε για τον ντόπιο πληθυσμό είναι ασφαλώς πιο ενδιαφέρουσες και θετικές από εκείνες των προηγούμενων ταξιδιωτών. Η τελευταία γενιά των περιηγητών χαρακτηρίζεται από φιλελληνισμό ή απογοητευμένους φιλέλληνες. Η εικόνα αλλάζει ριζικά όταν οι φιλέλληνες έρχονται σε επαφή με τον ηρωισμό ή τις ακρότητες των Ελλήνων. Άλλοι μεν δένονται για πάντα με τους εξεγερμένους και άλλοι φεύγουν αποκαρδιωμένοι.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ο **Θάνος Βερέμης** σπούδασε Πολιτική Επιστήμη στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης και Ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (Trinity College). Το 1978 ήταν Research Associate του Διεθνούς Ινστιτούτου Στρατηγικών Μελετών (Λονδίνο), το 1983 υπήρξε επισκέπτης ερευνητής στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, το 1987, επισκέπτης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Πρίνστον και το 1993-1994, επισκέπτης καθηγητής στο St. Antony's College της Οξφόρδης. Διετέλεσε καθηγητής Πολιτικής Ιστορίας στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, και από το 1988 έως το 1994 υπήρξε διευθυντής του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ) και έως το 2000 πρόεδρος του. Από το 2001 έως το 2003 ήταν Constantine Karamanlis Professor στο Fletcher School of Law and Diplomacy του Πανεπιστημίου Tufts. Από το 2004 έως το 2010 ήταν πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Παιδείας (ΕΣΥΠ). Έχει εκδώσει περισσότερες από 25 ολοκληρωμένες μελέτες-βιβλία. Έχει υπάρξει επιμελητής τουλάχιστον ισάριθμων έργων.

Ο **Σπύρος Βλαχόπουλος** αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1990) και αναγορεύθηκε διδάκτορας της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Μονάχου (1995). Το 2003 εξελέγη λέκτορας, το 2007 επίκουρος καθηγητής, το 2012 αναπληρωτής καθηγητής και το 2016 καθηγητής πρώτης βαθμίδας στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών στο Δημόσιο Δίκαιο με έμφαση στο Συνταγματικό Δίκαιο. Διδάσκει στην Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών και έχει συγγράψει μεγάλο αριθμό

βιβλίων και άρθρων κυρίως για θέματα συνταγματικής ιστορίας, ερμηνείας του Συντάγματος και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Δικηγορεί σε υποθέσεις δημοσίου δικαίου στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Είναι πρόεδρος της Επιτροπής Διασφάλισης Ποιότητας της Νομοπαρασκευαστικής Διαδικασίας και μέλος της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα.

Η **Ελπίδα Κ. Βόγλη** είναι αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας (ΤΙΕ) του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης (ΔΠΘ) και επιστημονικά υπεύθυνη του εξ αποστάσεως προγράμματος του ΚΕΔΙΒΙΜ του ΔΠΘ «Η Επανάσταση του 1821 και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους». Από το 2017 συντονίζει και διδάσκει θεματικές ενότητες αφενός σε διαπανεπιστημιακό μεταπτυχιακό πρόγραμμα του τμήματός της και της Ιατρικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αφετέρου σε ένα πρόγραμμα του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Είναι επίσης μέλος του editorial board του περιοδικού *Nationalities Papers: The Journal on Nationalism and Ethnicity* (Cambridge University Press). Η έρευνά της στις τέσσερις μονογραφίες της και τα λοιπά δημοσιεύματά της εστιάζεται σε θέματα ταυτότητας, ιθαγένειας, μετανάστευσης, παλιννόστησης και διασποράς, θεωρίας και μεθοδολογίας της ιστορίας και γενικότερα σε ζητήματα πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας.

Ο **Αναστάσιος Κ. Δημητρακόπουλος** γεννήθηκε στην Αθήνα το 1940. Εισήλθε στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων το 1955 και αποφοίτησε το 1959 ως μάχιμος σημαιοφόρος. Υπηρέτησε σε πλοία επιφανείας ως επιτελής, ύπαρχος και κυβερνήτης και σε επιχειρησιακές επιτελικές και διοικητικές θέσεις, περιλαμβανομένων του ΝΑΤΟ. Διετέλεσε διοικητής ομάδας πλοίων και του Ναυστάθμου Κρήτης και διευθυντής κλάδου του ΓΕΝ και του ΓΕΕΘΑ. Την περίοδο 1973-1974 απομακρύνθηκε από το Ναυτικό για συμμετοχή στο Κίνημα του Ναυτικού και επανήλθε σε αυτό κατά τη Μεταπολίτευση. Αποστρατεύθηκε το 1993 με τον βαθμό του αντιναυάρχου. Πέρα από άλλες σχολές του Πολεμικού Ναυτικού, φοίτησε στη Ναυτική Σχολή Πολέμου και σε αυτή του Γαλλικού Ναυτικού. Στο διάστημα 1993-1997 συνεργάστηκε με το ΕΛΙΑΜΕΠ και τα τελευταία χρόνια ασχολείται με τη συγγραφή βιβλίων για την ιστορία του Πολεμικού Ναυτικού.

Η **Μαρία Δ. Ευθυμίου**, καθηγήτρια Ιστορίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, γεννήθηκε στη Λάρισα το 1955. Σπούδασε Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης (Παρίσι).

Από το 1981 διδάσκει Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Έχει συγγράψει και επιμεληθεί έξι βιβλία ιστορίας ενώ περί τα 70 άρθρα της έχουν δημοσιευθεί σε ελληνικά και διεθνή περιοδικά ιστορίας, καθώς και σε πρακτικά διεθνών συνεδρίων. Το έτος 2013 τιμήθηκε με το Βραβείο Εξαίρετης Πανεπιστημιακής Διδασκαλίας εις μνήμην Βασίλη Ξανθόπουλου και Στέφανου Πνευματικού.

Ο **Αντώνης Κλάφης** είναι επίκουρος καθηγητής Διπλωματίας και Διεθνούς Οργάνωσης στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Είναι επιστημονικός συντονιστής του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Πολιτικής Οικονομίας και Διακυβέρνησης του ίδιου τμήματος. Είναι μέλος αφενός της Επιστημονικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, αφετέρου του Επιστημονικού Συμβουλίου του Wilfried Martens Centre for European Studies. Είναι συγγραφέας οκτώ βιβλίων και έχει επιμεληθεί και συνεπιμεληθεί πέντε συλλογικούς τόμους. Έχει δημοσιεύσει πολυάριθμα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και σε συλλογικούς τόμους στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Μεταξύ των πιο πρόσφατων έργων του συγκαταλέγονται τα εξής: *The Greek junta and the international system. A case study of Southern European dictatorships, 1967-1974*, επιμ. με Constantine Arvanitopoulos, Evanthis Hatzivassiliou & Effie G. H. Pedaliu, Routledge, Λονδίνο 2020· *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Πεδίο, Αθήνα 2019· *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μιας επταετίας*, επιμ. με Σπύρο Βλαχόπουλο & Δημήτρη Καιρίδη, Πατάκης, Αθήνα 2019.

Ο **Μανόλης Κούμας** είναι πτυχιούχος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Πραγματοποίησε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία στο ίδιο τμήμα και στην Ιστορία των Διεθνών Σχέσεων στο London School of Economics. Το 2008 αναγορεύτηκε διδάκτορας Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μεταξύ άλλων, έχει διδάξει στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Από το 2014 διδάσκει σύγχρονη ιστορία στο πρόγραμμα International Baccalaureate του Κολλεγίου Ψυχικού. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα συμπεριλαμβάνονται η ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τον 20ό αιώνα, η λειτουργία του διεθνούς συστήματος σε σχέση με προβλήματα ασφάλειας και η στρατηγική των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μεσόγειο. Είναι συγγραφέας τεσσάρων βιβλίων, ενώ άρθρα του έχουν δημοσιευθεί σε ελληνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά, καθώς και σε συλλογικούς τόμους.

Ο **Δημήτρης Μαλέσης** είναι πτυχιούχος του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Συνέχισε τις σπουδές του στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ παράλληλα ξεκίνησε πενταετή κύκλο μεταπτυχιακών σπουδών στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Το 1992 ανακηρύχθηκε διδάκτορας με βαθμό «Άριστα». Είναι συγγραφέας εννέα επιστημονικών μονογραφιών και δεκάδων επιστημονικών άρθρων σε ελληνικά και ξένα περιοδικά με κριτές. Τα πιο πρόσφατα βιβλία του είναι τα εξής: *Ήττα-Θρίαμβος-Καταστροφή. Ο Ελληνικός Στρατός από το 1898 έως το 1922*, Επίκεντρο, Αθήνα 2017· *«ν'... ανάψη η επανάσταση»*. *Μεγάλη Ιδέα και στρατός τον 19ο αιώνα*, Ασίνη, Αθήνα 2018· *Οι υπουργοί Στρατιωτικών στο νεοελληνικό κράτος, 1833-1950*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2020. Έχει συμμετάσχει σε επιστημονικά συνέδρια με ανακοινώσεις. Έχει διδάξει στο Πάντειο Πανεπιστήμιο σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ενώ από το 2008 διδάσκει Νεότερη Ελληνική Ιστορία στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων.

Ο **Νικόλαος Αθ. Μισολίδης** είναι πτυχιούχος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Κατέχει με βαθμό «Άριστα» μεταπτυχιακό δίπλωμα σπουδών στο ίδιο τμήμα, με ειδίκευση στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από το 2010 είναι υπότροφος του ερευνητικού κέντρου της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών «Ιωάννης Μανδύλας» και συμμετείχε σε σειρά εκδόσεων της. Επίσης συμμετείχε σε σειρά ερευνητικών προγραμμάτων που σχετίζονται με το μακεδονικό ζήτημα και την ιστορική εξέλιξή του. Προσπάτως, ασχολείται με τον επαναπατρισμό και την αποκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων και εκτοπισμένων κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, που αποτελεί και το θέμα της υπό συγγραφή διδακτορικής διατριβής του, η οποία εκπονείται στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Επίσης, από το 2018 είναι επιστημονικός συνεργάτης της Έδρας Ποντιακών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου.

Η **Παναγιώτα Παναρίτη** είναι απόφοιτη του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και διδάκτορας του ίδιου Τμήματος με μεταπτυχιακές σπουδές στην Κλασική Αρχαιολογία. Από το 2000 εργάζεται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (ΕΙΜ), αρχικά ως εθελόντρια, και από το 2005 ως μόνιμη επιστημονική συνεργάτιδα, επιμελήτρια των συλλογών κεραμικών, σφραγίδων και νομισμάτων του μουσείου και ως συνεργάτιδα στη βιβλιοθήκη σπανίων βιβλίων και στη συλλογή

χαρακτικών. Έχει λάβει μέρος στη διοργάνωση εκθέσεων στο ΕΙΜ και σε συνεργασία με άλλους φορείς, έχει δημοσιεύσει άρθρα στο επιστημονικό περιοδικό *Τεχμήρια Ιστορίας* του ΕΙΜ, έχει συμμετάσχει σε συλλογικές εκδόσεις, καταλόγους εκθέσεων και στη δημιουργία του graphic novel «21. Η μάχη της πλατείας». Επίσης έχει συγγράψει ιστορικά βιβλία-βιβλία δραστηριοτήτων για παιδιά και λαμβάνει μέρος στη διοργάνωση παιδικών εκπαιδευτικών εργαστηρίων. Είναι υπεύθυνη της σειράς με μεταφρασμένα στα ελληνικά απομνημονεύματα φιλελλήνων και φιλελληνικά φυλλάδια, που εκδίδεται από την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος με αφορμή τα 200 χρόνια από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης.

Ο **Δημήτρης Παυλόπουλος** (Αθήνα 1966) σπούδασε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου και διδάσκει (γνωστικό αντικείμενο: Ιστορία της Τέχνης με έμφαση στη νεότερη τέχνη). Εργάστηκε ως επιμελητής στο Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών. Έμμεσα πεδία ερευνητικού ενδιαφέροντός του συνιστούν η νεότερη ελληνική γλυπτική, χαρακτηριστική και τυπογραφία. Έχει γράψει βιβλία, επιλογή εκ των οποίων είναι: *Ζητήματα νεοελληνικής γλυπτικής*, χ.ε., Αθήνα 1998· *Ο Μιχάλης Τόμπρος στη συλλογή του Ιδρύματος Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή*, Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή/Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Άνδρος 2006· *Ζογγολόπουλος, Κ. Αδάμ*, Αθήνα 2008· *Χαρακτική – Γραφικές τέχνες. Ιστορία – Τεχνικές – Μέθοδοι – Γλωσσάρια όρων*, Color Network, Αθήνα ³2011· *Οδηγός εκπόνησης εργασίας. Από τη θεωρία στην εφαρμογή*, Συμμετρία, Αθήνα 2017· *Από τον Ιερό Λόχο στον Κωνσταντίνο ΙΒ΄. Νεότερα αθηναϊκά γλυπτά*, Gutenberg, Αθήνα 2020. Έχει επίσης δημοσιεύσει πληθώρα συναφών άρθρων.

Ο **Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης** γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1974. Το 1996 αποφοίτησε από το Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου και το 2004 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Λονδίνου. Έχει διδάξει στα πανεπιστήμια: Δυτικής Μακεδονίας, Ιωαννίνων και Ιόνιο. Σήμερα υπηρετεί ως αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι συγγραφέας, μεταξύ άλλων, των εξής βιβλίων: *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914*, Πατάκης, Αθήνα 2006· *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια. Ο «γεωργικός εθνικισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία, 1927-1946*, Πατάκης, Αθήνα 2011· *Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά, 1936-1941*, Εστία, Αθήνα 2016· *Τα*

μυστήρια της Αιγυπτίδος. *Το Μικρασιατικό Ζήτημα στην ελληνική πολιτική, 1891-1922*, Εστία, Αθήνα 2016.

Η **Αννίτα Πρασά** (Ναύπλιο, 1962), δρ Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, είναι προϊσταμένη στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) Μαγνησίας και παράλληλα διδάσκει στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Δημόσια Ιστορία» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Έχει διδάξει, επίσης, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας τα γνωστικά αντικείμενα «Νεοελληνική Ιστορία» και «Διδακτική της Ιστορίας». Την περίοδο 2001-2004 είχε την επιστημονική ευθύνη ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας, σε συνεργασία με το Ερευνητικό Κέντρο του Coper της Σλοβενίας, με θέμα τον Ιωάννη Καποδίστρια. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα και δημοσιεύματα αφορούν θέματα Νεοελληνικού Διαφωτισμού, φιλελληνισμού, Επανάστασης του 1821, νεότερης θεσσαλικής ιστορίας και διαχείρισης της αρχαικής κληρονομιάς. Έχουν εκδοθεί οι μονογραφίες της: *Ιωάννης Καποδίστριας, 1776-1831*, Δωδώνη, 1998· *Ο φιλελληνισμός και η Επανάσταση του '21*, Δημιουργία, 1999· *Ανδρέας Μιαούλης, 1769-1835*, Ίδρυμα «Αικατερίνη Λασκαρίδης» - Εστία, 2003 (από κοινού με την Κ. Αδαμοπούλου)· *Οι «φιλότεχνοι του Βόλου»*, ΓΑΚ Μαγνησίας, 2004· *Οι αγωνίστριες του '21*, Περισκόπιο, 2010· *Το πρώτο ορεινό Σανατόριο*, ΓΑΚ Μαγνησίας και Πνευμονολογική Κλινική Παν. Θεσσαλίας, 2013 (από κοινού με τον Κ. Ι. Γουργουλιάνη).

Η **Βάσω Σειρηνίδου** είναι επίκουρη καθηγήτρια στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει διδάξει επίσης στο Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Βιέννης και στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Έχει ασχοληθεί εκτεταμένα με την ιστορία της μετανάστευσης (με έμφαση στην ιστορία της ελληνικής διασποράς στην Κεντρική Ευρώπη κατά τον 18ο αιώνα) και την ιστορία των ιδεών. Επίσης, έχει ασχοληθεί με την περιβαλλοντική ιστορία και έχει διατελέσει μέλος του διοικητικού συμβουλίου της European Society for Environmental History. Έχει εκδώσει δύο μονογραφίες (*Έλληνες στη Βιέννη, 18ος-μέσα 19ου αι.*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2011, και *Το εργαστήριο του λογίου. Αναγνώσεις, λόγια παραγωγή και επικοινωνία την εποχή του Διαφωτισμού μέσα από την ιστορία της βιβλιοθήκης του Δημητρίου Ν. Δάρβαρη, 1757-1823*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2013), καθώς και πλήθος άρθρων στα ελληνικά, αγγλικά και γερμανικά. Τα τρέχοντα ερευνητικά της ενδιαφέροντα αφορούν στη διαμόρφωση θεσμών

αστυνόμευσης και ποινικής δικαιοσύνης στην επαναστατημένη Ελλάδα και στην κοινωνική υποδοχή τους.

Ο Χρήστος Χρηστίδης είναι πτυχιούχος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου πραγματοποίησε και τις μεταπτυχιακές του σπουδές στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία. Το 2012 αναγορεύθηκε διδάκτορας Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διδάσκει ελληνική ιστορία στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο από το 2013. Στα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται η ελληνική πολιτική ιστορία και το Κυπριακό Ζήτημα. Ενδεικτικές δημοσιεύσεις: *Ανένδοτος αγώνας. Η Ένωση Κέντρου ενώπιον της ρήξης, 1961-1963*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018· *Κυπριακοί αντικατοπτρισμοί. 100 κείμενα Ελλήνων διανοουμένων για τον αγώνα της Κύπρου*, Λιβάνης, Αθήνα 2010· *Γεώργιος Καρτάλης. Πολιτική βιογραφία*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, υπό έκδοση.

Ο Θανάσης Χρήστου είναι καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών (Καλαμάτα) του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, διδάσκοντας ανελλιπώς από το Σεπτέμβριο του 2004 έως σήμερα το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο. Γεννήθηκε το 1963 στις Θεσπιές Θηβών, όπου ολοκλήρωσε την εγκύκλια εκπαίδευσή του και στη συνέχεια σπούδασε νεότερη και σύγχρονη ιστορία στη Φιλοσοφική Σχολή των Πανεπιστημίων της Θεσσαλονίκης, του Μονάχου και της Αθήνας. Επίκεντρο των μελετών και των άρθρων του αποτελεί η νεότερη και σύγχρονη ιστορία του ελληνικού κράτους (από το 1830 έως σήμερα) και ειδικότερα η συγκρότηση των πολιτικών θεσμών, η ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών, οι ζυμώσεις του φοιτητικού κινήματος, η συγγραφή βιογραφιών σημαντικών προσωπικοτήτων που σημάδευσαν την ελληνική κοινωνία, η ανάδειξη άγνωστων πτυχών της ιστορίας της Κατοχής και της Αντίστασης μέσα από τα γερμανικά αρχεία και η διαμόρφωση των ιδεολογικών ρευμάτων στον μερίζονα ελληνικό και ευρωπαϊκό χώρο κατά τον 19ο, τον 20ό και τον 21ο αιώνα. Το επιστημονικό του έργο απαρτίζεται από σειρά βιβλίων, μελετών και άρθρων.